

MARTINA REUTER

Vääristikö Hannah Arendt totuutta?

Hannah Arendt, *Eichmann Jerusalemissa. Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä* (Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil, 1963). Suom. Antero Holmila & Jouni Tilli. Esipuhe Tuija Parvikko. Docendo, Jyväskylä 2016. 381 s.

Hannah Arendtin *Eichmann Jerusalemissa. Raportti pahuuden arkipäiväisyydestä* on ilmestymisestään asti ollut hänen kuuluisin ja kiistellyin teoksensa, jonka avulla laajempi yleisö on arvioinut hänen ajattelunsa pätevyyttä ja poliittista tarkoituksenmukaisuutta. On erinomaista, että aikaisemmat Arendt-suomennokset – äskettäin pokkareina ilmestyneet *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot* (Vastapaino 2002) ja *Totalitarismin synty* (Vastapaino 2013) – saavat nyt seurakseen tämän holokaustin toteutusta käsittelevän klassikon.

Eichmann Jerusalemissa tunnetaan toisaalta Arendtin pyrkimyksistä tuoda esille juutalaisjärjestöjen edustajien osallisuutta joukkomurhien organisoimisessa ja toisaalta teoksen alaotsikon vihjäämistä huomiosta, että pahuus ei ole demonista tai edes tarkoitushakuista vaan kumpuaa arkipäiväisestä ajattelemmattomuudesta. Yhdessä ja osin myös konteksteistaan irrotettuina nämä väitteet saattoivat näyttää siltä, että Arendt vähätteli Eichmannin ja muiden natsien rikoksia. Kirjan ilmestyttyä syntyi kiista, jossa Arendtia kritisoivat voimakkaasti

varsinkin juutalaisjärjestöt ja hän myös menetti useita ystäviä.

Eichmann Jerusalemissa on helpopolukuinen, mutta vaikeasti tulkitettava ja arvioitava teos. Se on osaksi empiirinen kuvaus holokaustin toteutuksesta ja nojaa Eichmannia vastaan Jerusalemissa vuonna 1961 käydyn oikeudenkäynnin dokumentteihin ja muihin holokaustia käsitteleviin lähteisiin. Eichmann oli vastuussa ennen kaikkea juuta-

laisten kuljetuksista keskitysleireille, ja Arendt selvittää yksityiskohtaisesti, miten kuljetukset järjestettiin Saksassa ja sen valloittamissa maissa. Hän suhtautuu hyvin kriittisesti siihen, miten oikeustuomioistuin käytti ja jätti käyttämättä historiallisia dokumentteja, ja lisää omaan kuvaukseensa kiistaa herättäneitä, oikeudenkäynnin ulkopuolelle jääneitä dokumentteja juutalaisjohtajien osallisuudesta joukkomurhaan. Tätä kirjan empiiristä ulottuvuutta pitää arvioida historiantutkimuksen kriteerein, kiinnittämällä huomiota kuvauksen kattavuuteen ja lähteiden luotettavuuteen.

Toisaalta teos on käsitteellinen analyysi inhimillisen vastuun luonteesta. Arendt pyrkii osoittamaan, että ihmisen vastuu teoistaan ei riipu tekojen motiiveista. Tämä kytkeytyy vahvasti väitteeseen pahuuden arkipäiväisyydestä: Eichmann oli sekä juridisesti että moraalisesti vastuussa teoistaan, vaikka hänen pahuudellaan ei olisi ollut mitään erityistä motiivia. Arendt kritisoi myös kollektiivisen syyllisyyden ajatusta ja korostaa, että puhe saksalaisten yhteisestä syyllisyydestä nakertaa ajatusta yksilön peruuttamattomasta

”Jos haluaa kritisoida muita totuuden vääristelystä, on erityisen tärkeää välttää leväperäisiä väitteitä, assosiaatioihin perustuvia päättelyitä ja muita populistisia temppuja.”

vastuusta. Nämä analyysit eivät riipu empiiristen kuvausten totuudellisuudesta, ja monet Arendt-tutkijat ovat keskittyneet niihin, jolloin on vältetty ottamasta kantaa empiirisiin väitteisiin juutalaisjohtajien osallisuudesta.

Arendt itse arvosti suuresti empiiristä totuudellisuutta. Hän toistelee teoksissaan, kuinka vaarallista on unohtaa ja vääristellä historiallisia tapahtumia. Toisin kuin matemaattiset totuudet, jotka voidaan aina osoittaa uudestaan, vaikka ne historian aikana välillä unohtuisivat, tuhoutunut historiallinen dokumentti on tuhoutunut ikiajoiksi ja sen välittämät tiedot menetetään lopullisesti.¹ Tämän näkemyksen innoittamana haluan tässä kirjoituksessa nostaa esille nimenomaan *Eichmann Jerusalemissa* -teoksen empiirisen puolen ja kysyä, miten hyvin se täyttää empiirisen totuudellisuuden ehtoja². Voidaanko ajatella, että Arendtin kriitikot olivat jossain määrin oikeassa, kun he syyttivät häntä historian vääristämisestä? En lähesty kysymystä tarkastelemalla Arendtin esittämien lukuisten tosiasiaväitteiden todenperäisyyttä, vaan pyrin selvittämään, mitä ehtoja Arendtin kuvauksen

pitää täyttää, jotta sitä voidaan sanoa totuudenmukaiseksi. Lähestymistapaani voidaan pitää tieteenfilosofisena.

Totuudellisuuden ehtoja tarkasteleva näkökulma on hyvin ajan-kohtainen tänä ”totuuden jälkeisenä aikana”: jos haluaa kritisoida muita totuuden vääristelystä, kuten Arendt halusi ja kuten moni tämän päivän populismin kriitikko haluaa, on aivan erityisen tärkeää välttää leväperäisiä väitteitä, assosiaatioihin perustuvia päättelyitä ja muita populistisia temppuja omassa argumentaatiossaan.

Ironian merkitys

Suomennoksen erinomaisessa esipuheessa politiikantutkija Tuija Parvikko kuvaa Arendtin aiheuttaman kiistan pääkohtia, joihin juutalaisyhteisöjen osallisuuden ja pahuuden luonteen lisäksi kuului keskustelu teoksen tyyli- ja laajista, ennen kaikkea Arendtin ironisuudesta. Parvikko nostaa esille Arendtin puolustajien suosiman argumentin, jonka mukaan kriitikot ymmärsivät väärin, kun he tulkitsivat ironisia väitteitä kirjaimellisesti.

Arendt vetosi itsekin kriitikoiden kyvyttömyyteen ymmärtää ironiaa. Vuonna 1964 televisioidussa keskustelussa tunnetun länsisaksalaisen toimittajan Günter Gausin kanssa hän toteaa:

”On täysin totta, että äänensävy on pääasiallisesti ironinen. Tässä tapauksessa äänensävy on henkilö itsessään. Kun ihmiset paheksuvat minua siitä, että syytän juutalaista kansaa, se on pahansuopa valhe ja propagandaa, eikä mitään muuta. Äänensävy, sen sijaan, on minuun henkilökohtaisesti kohdistuva vastaväite. Enkä voi sille mitään.”³

Tässä Arendt väittää, että ironisuus on hänen henkilöpiirteensä ja (implisiittisesti) että kriitikot syyllistyvät *ad hominem* -argumentaatioon kritisoidessaan hänen väitteidensä sävyä. Väite saattaa päällisin puolin näyttää pätevältä, mutta ajatus ironisuudesta luonteenpiirteenä, josta ironikko ei olisi vastuussa ja joka ei vaikuttaisi tekstin asiasisältöön, on ristiriidassa hänen muualla esittämiensä näkemysten kanssa. Esimerkiksi *Vita activa* -teoksessa Arendt korostaa, että puhe on itsessään aina teko, eikä tämä teko

koostu vain puheen sisällöstä vaan mitä suurimmissa määrin myös sen retorisesta muodosta.⁴ Ironia on osa puheteon ilmaisumuotoa ja siten osa tekoa. Näin ymmärrettynä ihminen on vastuussa ironiasta aivan kuten muista teoistaan, huolimatta niiden motiiveista tai siitä, kumpuavatko ne jostain erityisistä luonteenpiirteistä. Arendt on vastuussa ironiastaan samalla tavalla kuin Eichmann oli vastuussa teoistaan – motiiveista ja luonteenpiirteistä riippumatta.

Eichmann Jerusalemissa -teoksen arvioija ei voi sivuuttaa teoksen sävyä Arendtin haastattelussa esittämällä olankohautuksella, vaan hänen pitää kysyä, miten retorinen teko vaikuttaa historiallisten tapahtumien kuvaukseen ja sen totuudellisuuteen. Kysymys ei ole vain siitä, että ironiaa ei pidä tulkita kirjaimellisesti vaan myös siitä, että ”oikein” tulkittunakin se muovaa kuvausta.

Arendtin kuvauksen totuudellisuus

Yhdysvaltalainen tieteenfilosofi Elizabeth Anderson on arvoja ja objektiivisuutta käsittelevässä kirjoituksessaan korostanut, että yksittäisten väitteiden totuus ei riitä siihen, että kuvaus olisi kokonaisuudessaan totuudenmukainen. Totuudellisen kuvauksen täytyy olla kattava ja väitteet täytyy asettaa oikeisiin konteksteihin; lisäksi on arvioita väitteiden merkityksellisyyttä suhteessa muihin väitteisiin. Väitteiden merkityksellisyyden arviointi heijastaa väistämättä arvioitsijan yhteiskunnallisia ja moraalisia arvoja, joiden vaikutusta kokonaiskuvaan täytyy tutkia itsekriittisesti. Andersonin kritiikin kohteena on islamistisen järjestön julkaisema kuvaus juutalaisten osallisuudesta Atlanttia ylittävissä orjakaupassa. Kuvaus sisältää tosia väitteitä, mutta ne on painotettu siten, että kokonaiskuva on virheellinen.⁵

Kun Arendt kuvaa juutalaisyhteisöjen ja niiden johtajien osallisuutta holokaustin toteutuksessa, hänen pyrkimyksensä on nimenomaan Andersonin kuvaamien periaatteiden mukaisesti kertoa koko totuus – lisäämällä oikeudenkäyn-

nissä puuttumaan jäänyt palanen. Hän toteaa, että ”[r]ämä luku on kuitenkin lisättävä tähän kirjaan, sillä se selventää eräitä muutoin selittämättömiä dokumenttien jättämiä aukkoja tässä muuten niin ylidokumentoidussa oikeusjutussa” (163). Kysymys onkin siitä, onnistuuko Arendt luomaan kattavamman ja yksittäisten väitteiden merkityksellisyyttä paremmin huomioivan kokonaiskuvan vai johtavatko hänen lisäyksensä pikemminkin uuteen vinoumaan. Tämän arvioimiseksi täytyy tietysti kiinnittää huomiota Arendtin esitystapaan.

Yllä mainittujen kriteerien lisäksi totuudenmukaiseen kokonaiskuvaan pyrkivän kuvauksen täytyy aina säilyä avoimena uusille väitteille ja aiempien väitteiden merkityksellisyyden uudelleenarvioinnille. Näkisin, että *Eichmann Jerusalemissa* -teoksen tarjoaman kuvauksen suurin ongelma liittyy juuri tähän – ja edelleen ironian käyttöön. Ironialle on ominaista, että siihen ei voi väittää vastaan. Ironiallaan Arendt pysäyttää vastaväitteet ja torjuu ennalta potentiaalisten kriitikoiden lisäykset ja uudelleenarvioinnit. Ironia vaikuttaa lisäksi kuvattujen tosiasioiden merkityksellisyyden arviointiin. Arendt luonnehtii juutalaisjohtajien osallisuutta muun muassa näin:

”Me tunnemme natsiajan juutalaisjohtajien fysionomian erittäin hyvin. He vaihtelivat Łódzin juutalaisneuvoston vanhimmasta, Chaim I:ksi kutsutusta Chaim Rumkowskista – joka matkusti kaikkialle rikkinaisilla hevosvaunuilla ja julkaisi nimikirjoituksellaan varustettuja seteleitä sekä postimerkkejä, joihin oli kaiverrettu hänen kasvonsa – Leo Baeckiin, joka oli puolestaan oppinut, hyväntahtoinen ja korkeasti koulutettu ja joka uskoi, että juutalaiset poliisit olisivat natsipoliiseja ’lempeämpiä ja avuliaampia’ ja ’tekisivät tästä koettelemuksesta helpomman’.” (162)

Näiden tyyppien lisäksi ”olivat vielä ne harvat, jotka tekivät itsemurhan” (163). Arendtin kuvaus huojuu ironian ja vilpittömyyden väli-

maastossa. Siihen on vaikea väittää vastaan, väitteet Rumkowskista ja Baeckista saattavat hyvin pitää paikkansa ja ivaan on vaikea tarttua. Samalla kuvaus kuitenkin sisältää selkeän – luonteeltaan vähättelevän – arvion näiden henkilöiden tekojen merkityksestä asettamatta niitä laajempaan faktakontekstiin. Arendtin pyrkimys esittää oma kuvauksensa jossakin määrin lopullisena vahvistuu myös teoksen toisen painoksen lyhyessä esipuheessa, jossa Arendt toteaa, että ensimmäisen painoksen ilmestymisen jälkeen on ilmennyt jonkin verran uusia asioita, jotka eivät kuitenkaan ”vaikuta tapahtumaan kokonaisuutena”⁶.

Arendtiin kohdistettu kritiikki sisälsi paljon väärintulkintoja, asiatomuuksia ja aitoja henkilöön käyviä hyökkäyksiä. Arendt-tutkijoiden on siksi ollut helppo puolustaa häntä osoittamalla kritiikin heikkouksia ja keskittyä hyödyntämään hänen tarjoamiaan erinomaisia välineitä ymmärtää vastuun ja pahuuden luonnetta. Arvio teoksen totuudellisuudesta Eichmannin ja holokaustin rikosten kuvauksena vaatisi myös paljon perusteellisemmän analyysin kuin mitä olen tässä tarjonnut. Voi olla, että Arendtin ylilyöntien – joista yllä lainaamani katkelma on ehkä kaikkein pahin – vaikutukset kokonaiskuvaan ovat sen verran marginaalisia, että ne eivät merkittävästi vaikuta kuvauksen totuudellisuuteen.

Tärkeänä yleisempänä päättelmänä haluan kuitenkin korostaa, että totuudenmukaiseen ymmärrykseen pyrkivän kannattaa aina aivan erityisesti kuunnella niitä, jotka ovat eri mieltä, silloinkin kun nämä argumentoivat huonosti. Tämäkin päätelmä on vahvasti velkaa Arendtille, joka korostaa, että poliittinen viisus koostuu nimenomaan kyvystä nähdä asioita mahdollisimman monen ihmisen näkökulmasta⁷. Näiden oivallusten soveltaminen ei kuitenkaan aina ole helppoa, ja Arendtin haluttomuus kuunnella kriitikoitaan väistämättä osaltaan vaikutti siihen, että *Eichmannista* yhä käynnissä oleva kiista on ajoittain sumentanut pikemmin

kuin kirkastanut ymmärrystämme holokaustista ja Arendtin analyysista. Arendtin lukijoina meidän on hyvä pyrkiä laajempaan ymmärrykseen kuin mihin hän itse kontekstinsa rajaamana kykeni.

Suomennoksesta

Antero Holmilan ja Jouni Tillin suomennos on suurelta osin erinomainen. He suoriutuvat hyvin jokaisen kääntäjän haasteesta toisaalta säilyttää alkuperäiskielen äänensävyjä ja toisaalta hyödyntää suomen kielen mahdollisuuksia. Myös suomentajat kiinnittävät kiitoksissaan huomiota Arendtin ironiaan ja sen ongelmiin. Tämä on ymmärrettävää: suomenkielinen ja englanninkielinen salaiva eroavat merkittävästi toisistaan. Holmila ja Tilli suoriutuvat hyvin sävyn säilyttämisessä, tosin suomennettuna Arendtin peitelty ivallisuus muuttuu hiukan lievemmäksi, toteavaksi. Tämä ei juuri vaikuta tekstin merkitykseen, koska lakonisuudella on sama ”pulinat pois” -efekti kuin ilkeilyllä.

Pidän myös suomentajien päätöksestä kääntää *banal* arkipäiväiseksi pahaksi. Pahuuden ”arkipäiväisyys” tavoittaa Arendtin hakemaa merkitystä vähintään yhtä hyvin kuin ”banaali” eikä vähiten siksi, että arkipäiväisyydeltä puuttuu banaalin sivumerkitys ’lattea’. Arendt ei suinkaan väitä pahuutta latteaksi.

Kritiikkiä koskee käännöksen toimittamista. Suomennos on tehty teoksen vuonna 1965 ilmestyneestä toisesta painoksesta, johon Arendt kirjoitti lyhyen esipuheen lisäksi myös perusteellisen uuden jälkikirjoituksen, jossa hän tarkastelee ensimmäisen painoksen herättämää kohua ja tarkentaa vastuun, syyllisyyden ja arkipäiväisyyden käsitteitään. Tämä tärkeä lisäys on mukana, mutta jostain syystä suomennoksesta on jätetty pois sekä teoksen sisällysluettelo että Arendtin lyhyt esipuhe. Sisällysluettelon puuttuminen vaikeuttaa teoksen muodostaman kokonaisuuden hahmottamista, ja Arendtin oman esipuheen puuttumisen vuoksi lukijalle jää epäselväksi, millä tavalla toinen painos

eroaa ensimmäisestä, vaikka Parvikko kertoo suomennoksen perustuvan ”korjattuun ja laajennettuun versioon” (7).

On ymmärrettävää, että rajallisella rahoituksella tehty suomennos ei voi olla kriittinen editio – varsinkaan kun alkuperäisteoksestaakaan ei ole kriittistä editiota. Parvikon esipuhe on asiantunteva ja pohjautuu pitkäaikaiseen tutkimustyöhön, mutta on kirjoitettu ilman viitteitä Arendtin muuhun tuotantoon tai tutkimuskirjallisuuteen. Sama koskee suomentajien huomautuksia. Ne auttavat lukijaa hahmottamaan historiallista kontekstia, mutta eivät tarjoa viitteitä, joita seuraamalla kiinnostunut lukija voisi oppia lisää. Suomennoksen pinnallinenkin ankkuroiminen tutkimuskirjallisuuteen ja Arendtin muuhun tuotantoon olisi lisännyt kirjan arvoa opetuksessa ja suomeksi kirjoittavien tutkijoiden käytössä. On sääli, että kustantaja ja ison työn tehnyt suomennostyöryhmä eivät nähneet sitä tarpeelliseksi.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Ks. erityisesti Hannah Arendt, *Truth and Politics*. Teoksessa *Between Past and Future*. Penguin Books, New York 1977, 223–259.
- 2 Keskityn empiirisiin kuvauksiin osin myös siksi, että olen tarkastellut Arendtin käsitteellistä analyysia vastuusta ja pahuudesta kirjoituksessani ”Arendt ja kysymys vastuusta” teoksessa *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Toim. Timo Miettinen, Simo Pulkkinen & Joona Taipale. Gaudeamus, Helsinki 2010, 184–201.
- 3 Hannah Arendt, ”What Remains? The Language Remains”: A Conversation with Günther Gaus. Teoksessa *Essays in Understanding, 1930–1954*. Toim. Jerome Kohn. Käänt. Joan Stambaugh. Schocken Books, New York 1994, 16. Haastattelu tehtiin saksaksi, mutta olen

- 4 suomentanut lainauksen Stambaughin englanninnoksesta. Ks. Hannah Arendt, *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot*. Suom. Riitta Oittinen ja työryhmä. Vastapaino, Tampere 2002, 178–183. Arendtin käsitys teosta on vahvasti antipsykologinen: hän korostaa, että teon merkitystä ei voida selittää sen motiiveilla, ks. mt., 208. Tämä pohjustaa Arendtin käsitystä siitä, että myöskään vastuu teosta ei riipu teon motiivista tai tekijän persoonallisuudesta.
- 5 Elizabeth Anderson, Knowledge, Human Interests, and Objectivity in Feminist Epistemology. *Philosophical Topics*. Vol. 23, No. 2, 1995, 27–58. Andersonin analyysoima islamistinen teos on Nation of Islamin julkaisema *The Secret Relationship Between Blacks and Jews*. Nation of Islam Press, Chicago 1991.

- 6 Suomennos on minun, Arendt kirjoittaa: ”none of it was important for the event as a whole”. Hannah Arendt, Note to the Reader. Teoksessa *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Penguin Books, New York 1994, v.
- 7 Ks. erit. Hannah Arendt, *Philosophy and Politics*. *Social Research*. Vol. 57, No. 1, 1990, 73–103. Postuumisti julkaistu artikkeli perustuu Arendtin vuonna 1954 Notre Damen yliopistossa pidettyihin luentoihin. Arendtin käsitystä poliittisen mielipiteen muodostuksesta erittelen tarkemmin artikkelissani Hannah Arendt ja John Rawls kansalaistottelemattomuudesta. *Tiede & Edistys* 4/2013, 288–299. Verkossa: koneensaatio.fi/wp-content/uploads/Reuter-Hannah-Arendt-ja-John-Rawls-ei-kuvia.pdf